

(/)

🏠 (/)

> Biografier, erindringer (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60>)

> Bøger (<https://www.historie-online.dk/boger>)

> Anmeldelser (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5>) > En sten for Eva

← **Forrige artikel** (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/cs-lewis>)

En sten for Eva

Kategori: Anmeldelser

Visninger: 114

Del artikel: **f** ([https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.historie-](https://www.facebook.com/sharer/sharer.php?u=https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva)

[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva](https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva)) **t**

(<https://twitter.com/home?status=>. Aktiviteten kan ses på [\[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva\]\(https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva\)\) **in**](https://www.historie-</p></div><div data-bbox=)

([\[online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva&title=\]\(https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva&title=\)\)](http://www.linkedin.com/shareArticle?mini=true&url=https://www.historie-</p></div><div data-bbox=)

Thomas Harder og Lene Ewald Hesel

En sten for Eva. Bogense 1855 - Theresienstadt 1943

Gads Forlag. 384 sider, ill. 349.95 kr.

Fornemt og skelsættende værk om danske jøders skæbne

I fortovet ud for Bredgade 51 i København blev der den 28. juli 2020 nedlagt en såkaldt snublesten. Én ud af mere end 90.000 spredt ud over Europa. På den læser man navnet på en af ejendommens beboere, Eva Salomonsen samt datoen 2. 10. 1943.

Historikeren Thomas Harder har sammen med sin hustru, Lene Ewald Hesel skrevet en meget fornem bog om Eva Salomonsen. Bogen giver yderligere en fremragende skildring af de jødiske miljøer i Danmark fra 1800-tallet til efter Besættelsen.

Af Erik Ingemann Sørensen

Den 2. oktober 1943 lidt før midnat standsede en lastbil ud for Bredgade 51 i København. Ud steg tyske soldater, der gik ind i opgangen. De bankede på lejligheden, hvor den 88-årige jøde Eva Salomonsen lå i sengen. Aktionen mod de danske jøder var begyndt.

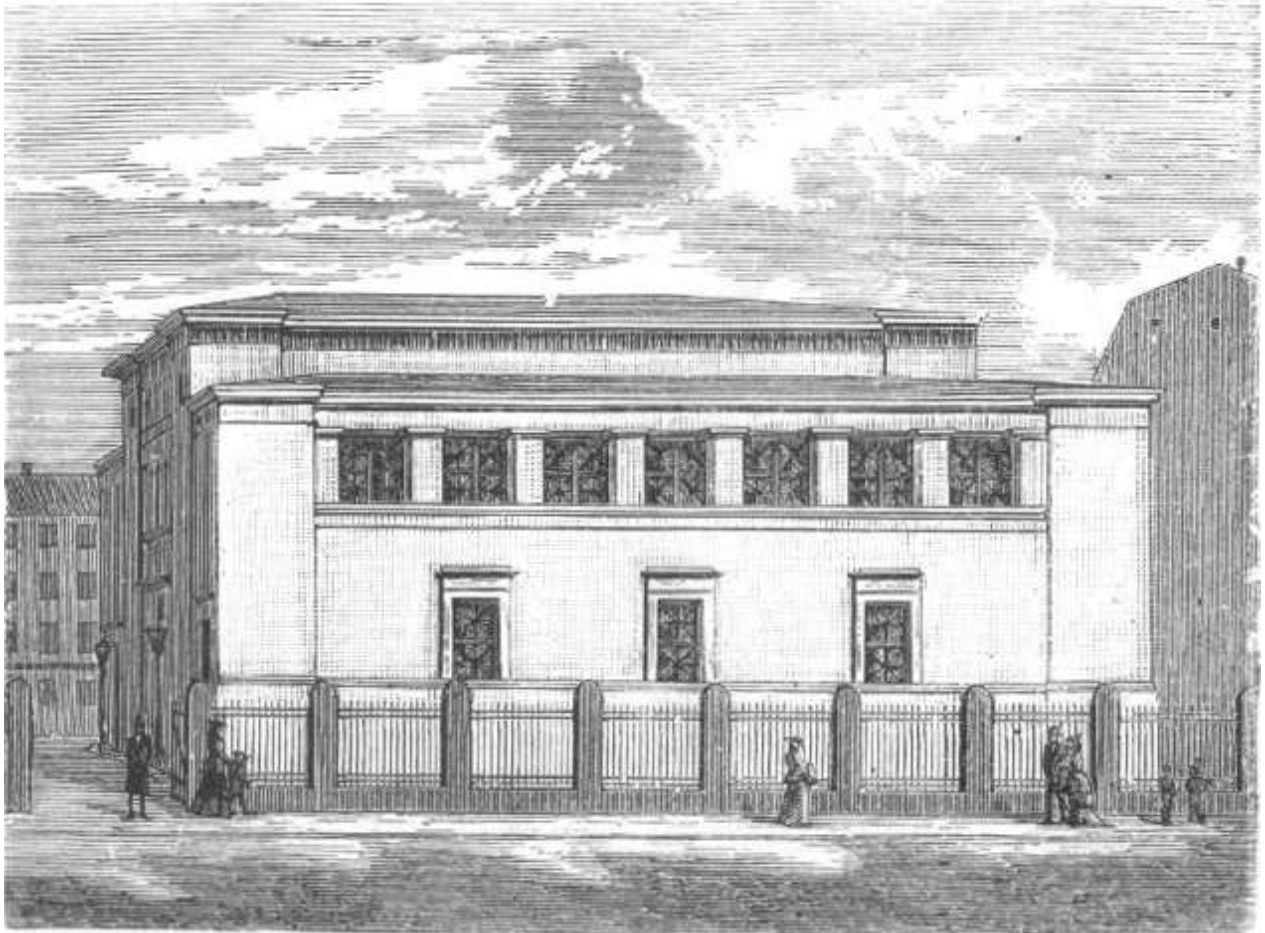
Der havde været adskillige advarsels signaler forinden. Den tyske gesandtskabsattaché, G.F. Duckwitz havde den 28. september meddelt "ledende socialdemokrater, som han var på venskabelig fod med, at aktionen var umiddelbart forestående. Duckwitz sørgede også for, at det svenske gesandtskab i København og udenrigsministeriet i Stockholm blev underrettet..." (s.260). Derfor kunne rabbiner Moritz Melchior ved morgengudstjenesten den 29. september advare de måske 100 jøder, der var kommet til den københavnske synagoge i Krystalgade. Advarslerne gik byen rundt via mange forskellige kanaler. (Rabbineren hed dog Marcus Melchior. Han var Arne Melchior's far. Han blev også rabbiner for de jødiske flygtninge i Sverige).

Bredgade ved nr. 51. Billedet er fra den 9. april 1940. Illustration fra bogen

Eva Salomonsens nabo, dr. Gram noterede om hende, at hun nærmest var døende, fortæller forfatterne. Men det afholdt absolut ikke tyskerne fra at tage hende med: "Eva blev 'smidt op bag på en lastbil' og sammen med hjemmesygeplejersken kørt fra Bredgade til synagogen i Krystalgade, som det tyske politi anvendte som opsamlingssted for fangerne..." (s.266). Hun blev her genkendt af familien Levin, der fortalte: "særlig havde jeg medlidenhed med fru Eva Salomonsen fra Bredgade, der ankom på Madras dødssyg sammen med 2 Søstre fra Røde Kors [og] var fuldt belagt med Smykker. Sygeplejerskerne bad for hende med Taarerne i Øjnene, men de maatte gaa med uforrettet Sag." (s.267).

Stik fra o. 1899 forestillende synagogen i Krystalgade. Ikke fra bogen

At jødeaktionen startede netop den 1. oktober hænger sammen med, at det var sabbattens begyndelse. Hertil kom, at det ligeledes var andendagen i den jødiske nytårsfest kaldet "rosh hashanah". Tyskerne regnede derfor med, at de godt 5.000 jøder, de ville arrestere, var hjemme. "I løbet af de følgende tre timer var ca. 1.500 tyske politifolk, hvoraf nogle hundrede tidligere havde deltaget i henrettelser og deportationer af jøder i Polen, i aktion i København. De opererede typisk i hold på tre mand ledsaget af mere eller mindre lokalkendte danske hjælpere – som oftest medlemmer af Schalburgkorpset eller folk fra Frikorps Danmark, der var hjemme på orlov og var blevet indkaldt til at deltage i aktionen..." (s.265).

Tre Skibe lå klar

Ved Langelinie lå tre skibe og ventede på de jødiske fanger: Lappland, Moero og Wartheland.

Wartheland hed oprindeligt Falkanger og var under bygning på Nakskov Skibsværft, da tyskerne beslaglagde det i 1942. Det var i 1945, det første skib, der kom til København med evakuerede fra de tyske østområder. Nordmændene fik det tilbage i juni samme år

Da Eva Salomonsen blev anbragt i lastrummet, blev hun "sammen med de andre syge lagt i midten af skibet. Fru Salomonsen laa og vred sig meget, hun smed hele Tiden Tæppet af sig. Jeg laa nærmest til hende, passede saa godt på hende sammen med de andre Damer. Den vagthavende Soldat blev desværre vred over, at hun laa og smed sig, han gik hen til hende og kylede hende op mod Væggen, saa hun blev liggende Bevidstløs, og stjal fra hende et Armbånd med Briljanter. Han gik tilbage, truende med sin Revolver ved siden, og gjorde Tegn, at alt skulle være roligt, pegende paa Lyset..." (s.270).

Næste formiddag sejlede Wartheland klokken 10 med kurs mod Stettin og Swinemünde. Ombord var 198 jøder samt 150 fængslede kommunister. Kommunisterne blev sendt til Stutthof, mens jøderne kørte til Theresienstadt. Et vidne fortæller: "Som en Sæk Kul behandlede de det stakkels Menneske, slæbte rundt med hende lige til Theresienstadt, hvor hun – og Frk. Goldschmidt – snart afgik ved Døden." (S.272f.) De ankom sidst på aftenen den 5. oktober. Ni dage senere dør Eva Salomonsen – nu fange nr. XXV/2-168. Hun blev kremeret den 16. oktober efter at have fået den traditionelle jødiske ceremoni. Hendes aske, der først blev opbevaret i en urne, blev senere enten begravet eller hældt ud i floden Eger.

Her slutter skæbnefortællingen om den gamle dame. Vi kender historien om Theresienstadt. Men det, der gør denne skæbnefortælling så afgørende vigtig, er, at vi følger et gammelt menneske, døende, på vej mod den endelige udslettelse under ondsksfulde omstændigheder. Det er et indtryk, man ikke umiddelbart kan lægge fra sig.

Det fremgår af citaterne, at vi er et godt stykke inde i bogen med denne fortælling.

I realiteten kunne de to forfattere have holdt sig til det biografiske stof og alligevel have skrevet en vedkommende bog. Men Thomas Harder og Lene Hesel har valgt at fortælle ind i jødernes historie i Danmark. For Eva Salomonsen kom ud af en historie der går langt, langt tilbage i Danmarkshistorien. En historie som mange givetvis slet ikke kender. Det er dette valg, der løfter værket op til det aldeles enestående.

Den lille købstad Bogense

Forfatterne tager læserne med til den lille nordfynske købstad Bogense, hvor den jødiske familie Wagner den 15. juli 1855 fik endnu et medlem: Evaline. Faderen David havde borgerskab i byen som købmand, men havde slået sig på handel med manufakturvarer grundet konkurrence. Og så kommer det første scenarie: livet som det formede sig i dagligdagen og i den jødiske familie. Det er spændende og udbytterig læsning med et stort overblik. Og her møder vi også de jødefejder, der gjorde livet vanskeligt for denne gruppe. "Den korporlige jødefejde" ramte faktisk familien i 1819. Den var brudt ud i København, men bredte sig til provinsen. Evalines farfar boede i Odense, og han blev alvorlig ramt: ruderne i huset blev knust af sten, og mængden brød ind i butikken. "Forretningen blev aldeles molesteret, inventaret knust, skuffer opbrudt og hele varebeholdningen enten ødelagt eller kastet ud på gaden, hvor de tilstedeværende hurtigt forsnyede sig..." (s.33).

Opholdet i Bogense blev dog ikke af længere varighed. Forfatterne antyder, at familien muligvis flyttede grundet ønsket om at finde sammen med flere fra den jødiske kreds – "... eller om familien havde mærket en underliggende eller måske ligefrem slet skjult antisemitisme..." (s.43). Den har måske skinnet igennem flere steder end overleveret i kilderne.

Nyt liv i storbyen

Også her tager Thomas Harder og Lene Ewald Hesel læseren med rundt i byen, der på dette tidspunkt havde fået vokseværk: "... familien kunne næsten ikke være ankommet til en mere turbulent og byggehektisk periode: Overalt blev der revet ned og bygget op, og der blev rykket ind og rettet ud..." (s.47). Familien flyttede adskillige gange, og på et tidspunkt rykkede den ind på Sankt Annæ plads 18. David havde en god stilling, der må have gjort det muligt at have den ganske store lejlighed. Efterhånden træder Evaline/Eva ind i centrum for fortællingerne, En af de første riter, hun kommer igennem, er hendes konfirmation den 26. marts 1871 i synagogen i Krystalgade. Egentlig ikke en jødisk tradition, men da man ønskede at ligestille jøderne med de danske borgere, "... (s.58). I øvrigt får vi en helt vidunderlig redegørelse for, hvordan man så på piger. Som nu denne: "Det er uimodsigteligt, at Quinden skal være Huusmoder, Mandens Ægtefælle, Børnenes Moder, det er hendes første og fornemste Bestemmelse..." (s.52). Sådan var traditionen. Men skribenten – Athalia Schwartz – fortsætter dog med at understrege, at "Ligesom Manden er Borger i Staten, er Quinden Borgerinde..."

*Eva fotograferet sandsynligvis før sin konfirmation, hvilket dukken og mamelukkerne kunne tyde på.
Illustration fra bogen*

Lene Wessel Hesel og Thomas Harders fornemme inddragelse af både dagligliv og tidens tegn er stærkt medvirkende til, at personerne står så tydeligt.

Fra pige til kvinde

Da Eva er fyldt 20, begynder de mere alvorlige tanker om en livsledsager at melde sig. Og han kom – af alle steder sandsynligvis på Klampenborg Vandkuur- Brønd og Badeanstalt. Frederik hed han. Frederik Salomonsen, jøde som Eva og 17 år ældre end den nu 22-årige Eva. Forlovelsen kom i sensommeren 1877, og blot fire måneder senere holdt de bryllup.

Det eneste eksisterende fotografi af Eva og Frederik sammen – muligvis fra hendes tid som gravid (hun er lidt fyldigere end normalt). 1878

Forfatterne skriver: "... i betragtning af, at Evas mor var enke, og at familien Salomonsen var så meget mere velhavende end familien Wagner, virker det rimeligt at antage, at Frederik selv eller hans far har dækket broderparten af udgifterne..." (s.79).

Og det var en formuende og fremgangsrig mand, Eva var blevet gift med. I 1876 tjente han 12.000 rigsdaler, i 1879 15.000 og i 1884 30.000. Frederik var ganske velhavende, må man sige. Forlovelsesceremonien – kiddushin – blev nu erstattet af ketubbah – en ægteskabskontrakt. Det blev beseglet med først et glas vin og derefter endnu et, som gommen knuste med foden. Det var for at understrege, at godt nok var det en festdag, men man glemte ikke ødelæggelsen af templet i Jerusalem.

De få år sammen

Eva og Frederik flyttede ind på Amagertorv 7. Lige ud for kulbuelampen. Maleri af Paul Fischer: "En vinterdag med livlig trafik på Amagertorv". Illustration fra bogen

Om end det ikke så luksuriøst ud udefra, så var der tale om en pæn patricierlejlighed med "11 værelser med Vinduer, indbefattet Værelser til Tyende og Logerende...". (s.89). I øvrigt flyttede Evas mor med ind. Igen får vi et fint tidsbillede med hverdagslivet sat ind i konteksten. Og 3. november 1878 fik Eva og Frederik en søn, David. Men sygdom rammer i 1881. Først får lille David som 3-årig polio. Hans ben visner, men en skinne hjælper ham dog meget.

Og den 10. marts 1885 dør Frederik i en alder af kun 47 år. Tilsyneladende af bughindebetændelse på grund af en sprængt blindtarm. I en alder af blot 30 år er Eva nu enke efter kun otteårs ægteskab. Det har været et uforståeligt stort tab. Men hendes formue samt familie og venner hjælper hende igennem. Og hun sidder ikke passivt og lader livet komme til sig. Hun engagerer sig i mange forskellige aktiviteter: læseklub for kvinder, velgørhedsarbejde – stifter endda et mindelegat: Frederik Nikolaj Salomonsens Mindelegat der blandt andet donerer 400 kroner til Sygeplejeselskabet for Det Mosaiske Trossamfund. Med en god veninde rejser hun til udlandet. Og tager sig af sønnen Davids opdragelse.

Nu skifter forfatterne fokus til sønnen. Det er en spændende og indlevende beretning også om tvistighederne de to imellem. Det vil føre alt for vidt at komme ind på denne. Den – og talrige andre – venter som gode oplevelser for læseren. For det var lidt af et omskifteligt liv, han levede efter at være blevet jurist.

Efter 30 år flytter Eva til Bredgade

Den 1. november 1913 flytter hun til Bredgade 51 lige ved Marmorkirken. Her boede hun de næste 30 år. Her holdt hun mange middagselskaber, skriver forfatterne. Til tider ét om ugen. Det siger jo noget om en solid økonomisk baggrund. I 1918 gifter David sig med den 20 år yngre Karen, der ikke havde jødisk baggrund. Det blev en borgerlig vielse – og måske var det trods alt noget, Eva ikke var helt ked af. "Udsigten til måske at få børnebørn har sikkert glædet hende, og da de nu ikke kunne få en jødisk opdragelse, var en opdragelse i 'Folkekirkens Tro' dog at foretrække frem for Davids ateisme", skriver forfatterne. (s.196). Og hun fik børnebørn. Første gang i 1920 – datteren Annelise – og anden gang i 1921 endnu en pige. Men ægteskabet holdt ikke, og de blev skilt i 1925.

Evas liv fortsatte i adskillige år med vinteren i Bredgade med middagselskaber og juni-september som vanligt på pensionater fra Helsingør til Charlottenlund.

Men mørke skyer trak op fra syd. Nazismens hæslige system havde fået grebet om Tyskland, hvorfra den ene rædselsmelding efter den anden dukkede op. Og den havde grobund i Danmark. Det så vi tidlige, men nu kom den med endnu større styrke. Og hæsighed.

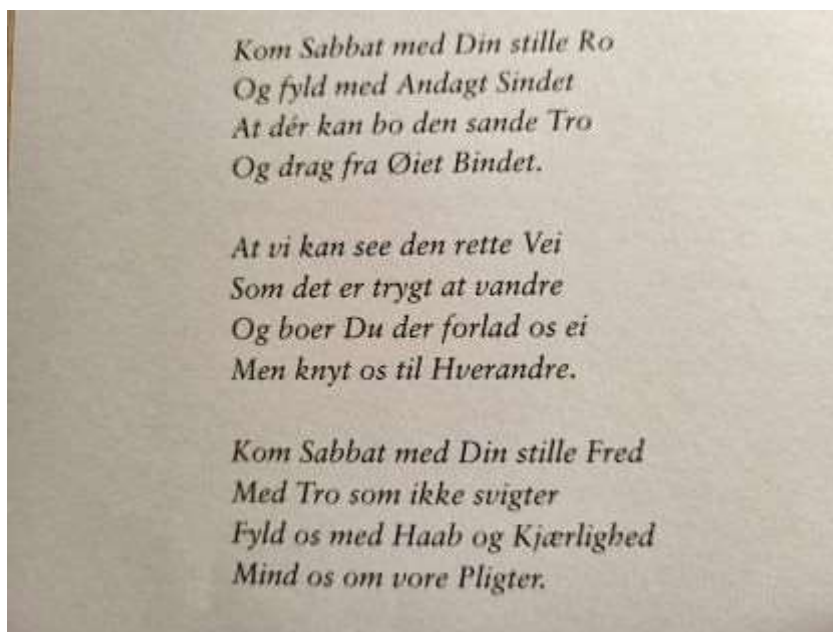
Lene Ewald Hesel og Thomas Harder kommer med Jyllands-Postens leder fra den 15. november 1938. Den, der aldeles ofte bliver (mis)brugt til at stemple avisen som nærmest nazismens talerør. Men den går ikke hos de to forfattere. De citerer både den negative formulering: "...de Erfaringer, som Tyskerne – sammen med andre Fastlandsfolk – har gjort med Hensyn til Jøderne, danner en vis Basis for deres Følelser..." og lidt senere "Europa og den øvrige Verden kan ikke stiltiende se på, at 750.000 Mennesker skal gaa til Grunde. Man kan indrømme Tyskland, at det har ret til at skille sig af med sine Jøder. Men til gengæld stille det Krav, at det sker på anstændig Vis..." (s.225). [Det var i øvrigt Lauritz K. Egebjerg, der skrev denne forsideleder og to dage senere bragte Kaj Munks "Aabent Brev til Mussolini" på forsiden. Kaj Munk tog skarpt afstand fra jødeforfølgelserne.]

Og så kom den tyske besættelse den 9. april – også godt fortalt. Endnu frygtede Eva ikke sin skæbne. Men som fortalt i begyndelsen af anmeldelsen blev hun indhentet af denne den 2. oktober 1943.

Bogen afsluttes med fortællingen om, hvordan familien klarede sig – de heldige var flygtet til Sverige – og hvordan det gik under opholdet der samt efter, de var vendt tilbage til Danmark, da befrielsen kom.

Og så slutter bogen med afsnittet 'Bøger og mindesmærker', hvor de to forfattere skriver om nogle af de bøger, de arbejdede med undervejs og om de mindsten, der berører Eva.

Og så er vi atter ved den 28. juli 2020, hvor snublestenen blev lagt som den sidste af de 19, der var blevet lagt i København, på Frederiksberg og i Brønshøj den 27. og 28. juli. Lene Ewald Hesel holdt en lille tale og sluttede med at læse Frederik Salomons digt om sabbatten. Det er smukt og stilfærdigt – en værdig afslutning.

Et enestående storværk

Slutteligt kan man med rette spørge, hvad det er, der gør denne bog så skelsættende. Det er der flere årsager til. For det første er det mere end lykkedes for de to forfattere nærmest at komme ind under huden på de personer, de drager frem af glemslen. Bogen igennem lærer man virkelig Eva Salomonsen at kende, føler nærmest hendes skæbne. Det er længe siden, jeg har læst et nærmest biografisk værk, hvor personerne virker så stærkt på læseren.

For de andet er det jo så geniale set, at vi må have det samfund, de omgivelser og de oplevelser med, der prægede liv og dagligdag de steder, hvor personerne levede. Stanken, fattigdommen, udviklingen, det politiske liv, sekulariseringen og rigdomme til de få dukker frem igen og igen – fortalt både med den faglige distance og med den empati, der må med, hvis stoffet virkelig skal leve. Hvad det gør.

Noterne er mange, velanbragte og særdeles grundige. Og så er de delt op i to grupper: "De rene kildehenvisninger, som kun de færreste læsere vil være interesserede i at slå op i undervejs, og tekstnoter, som uddyber et eller andet forhold, fortæller en sidehistorie eller følger en biperson til dørs." Det er ganske enkelt fremragende.

Det kan vel ikke undre, at bogens billedmateriale, der virkelig er meget af, er aldeles ypperligt.

Bogen har rørt mig i den grad – den har begejstret og beriget – og den har vakt min allerstørste respekt.

Et kæmpe tillykke og stor tak til Lene Ewald Hesel og Thomas Harder.

[Historie-online.dk, den 12. oktober 2022]

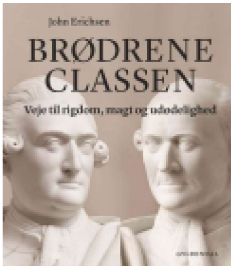
← **Forrige artikel** (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/cs-lewis>)

SE RELATEREDE ARTIKLER

(<https://www.historie-online.dk/boger/saxo-hans-vaerk-hans-verden-756>) (/article/items/view/2865/4)

SAXO - HANS VÆRK - HANS VERDEN

BRØDRENE CLASSEN

HVERDAGE ER DER FLEST AF

(<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/hverdage-er-der-flest-af>)

En dag i kartoflens tegn

Vendsyssel Historiske Museum glæder sig til at byde velkommen til Kartoffeldag i Mosbjerg, hvor der venter nogle hyggelige timer i den friske luft onsdag den 19. oktober kl. 10-16.

(<https://www.historie-online.dk/nyheder-og-aktiviteter-2-2/en-dag-i-kartoflens-tegn>) (<https://www.historie-online.dk/boger/anmeldelser-5-5/biografier-erindringer-60-60/en-sten-for-eva>)